

УДК 371.4./:316.647. 5. — 053.6

О.С. Матієнко
м. Вінниця, Україна

ЗАГАЛЬНОПЕДАГОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ ТА МЕТОДИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИ ФОРМУВАННІ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ПІДЛІТКІВ

Постановка проблеми. Сучасний світ переживає глибокі соціальні та геополітичні трансформації. Нетерпимість на усіх рівнях суспільного життя перетворилась в одну із глобальніших проблем. Її суть полягає в різкому загостренні протистоянь між окремими людьми, соціальними групами, країнами та культурами. Нетерпимість підриває фундаментальні принципи демократії та призводить до порушення прав людини. Тому перед педагогічною наукою стоїть важливе завдання — виховання підростаючого покоління громадян України на принципах толерантності як основі стабільного і демократичного життя.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У сучасній зарубіжній та вітчизняній науковій літературі останнім часом проблемі толерантності присвячено чимало досліджень. Можна виділити окремі концепції та наукові школи, які найбільш плідно розробили психолого-педагогічні напрями зазначеної проблеми: філософські положення про сутність толерантності (Р. Валітова, Д. Зінов'єв, В. Лекторський, П. Кінг та ін.); педагогіка ненасильства (А. Козлова, В. Муралов, В. Сітаров та ін.); педагогіка культури миру (С. Дем'янчук, М. Кабатченко, А. Сиротинко та ін.); виховання у дусі толерантності (О. Грива, А. Погодіна, Т. Солдатова, В. Тишков, Л. Шайгерова, О. Шарова, О. Швачко та ін.); психологічна основа толерантності (К. Бондирева, І. Вільш, Д. Коленов та ін.). Особливе місце займають роботи, які присвячені формуванню толерантності та інтолерантності в освіті (С. Булард, Х. Вільде, Р. Крісті, К. Уейк та ін.). Проте, незважаючи на досить ґрунтовний аналіз учених, поки що недостатньо висвітленими залишається характеристика принципів толерантності в системі гуманістичного виховання та їх значення у формуванні особистості підлітка.

Метою статті є розкриття змісту загальнопедагогічних принципів виховання та шляхів їх реалізації при формуванні толерантності у підлітків.

Виклад основного матеріалу. Наразі в Україні проводиться значна робота, мета якої не допустити конфронтації, зняти напруженість, консолідувати людей навколо ідеї незалежності, демократизації та економічного відродження. Наша країна активно підтримує програму культури миру та толерантності. Адже утверджувати нові форми життя здатна особистість, яка, соціалізуючись у сучасних умовах, набувала б відповідних рис і якостей, що характеризують її як громадянина. Виховання такого громадянина неможливе без формування у нього такої якості особистості як толерантність.

У перекладі українською поняття «толерантність» — це терпимість. Терпимість до чогось своєрідного, істотно відмінного — чиєсь думки, позиції, переконань. Це досить містке та глибоке поняття. Воно торкається і міжнародних відносин, і діалогу культур, і міжетнічних та міжконфесійних взаємин, і міжособистісних відносин.

Толерантність означає повагу, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості.

Найповніше зміст цього поняття, на нашу думку, дала А. Погодіна. Вона зазначає, що

толерантність — це не пасивна, неприродна покірність думкам, поглядам та діяльності інших; не покірне терпіння, а активна моральна позиція та психологічна готовність до терпіння в ім'я взаєморозуміння між етносами, соціальними групами, в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншого культурного, національного, релігійного та соціального середовища [6, с. 4].

Проте поняття неможна ототожнювати з «терпінням» і «терплячістю». Ключовим змістом усіх цих слів є відсутність негативної реакції в ситуації, коли вона ймовірна або вимушена. Якщо терпіння визначає найчастіше почуття людини, яка відчуває біль, насильство, або якісь інші форми негативного впливу, відсутність негативної реакції у конкретній ситуації, то терплячість — це здатність індивіда, як правило, виявляти терпіння, що стає рисою його характеру. Терпимість містить у собі повагу до інших і відмову від домінування чи насильства, це властивість відкритості і вільної думки, та свободи мислення. Це особистісна або суспільна характеристика, яка передбачає розуміння того, що світ та соціальне середовище є багатомірним, а значить, погляди на цей світ різні. Вони не можуть і не повинні зводитись до одноманітності або на чийсь користь [1].

Нині, коли на сучасну молодь впливає лавина негативних явищ, першорядного значення набуває формування толерантних якостей. Зміст таких якостей визначається переважно здатністю особистості до морально зумовленого вибору, спрямованістю рис його характеру, впливом оточуючого середовища, прихильність до тих чи інших ідей.

Сучасному українському суспільству зовсім не байдуже, які зразки брати для наслідування. Зрозуміло, що негативні явища заважають формуванню у молоді якостей толерантності. Та це не означає, що треба чекати, доки подібні явища будуть остаточно викоренені. Навчально-виховна робота є спрямована на формування у підлітків вищих духовних цінностей, які б стали сенсом життя громадянина України.

Стародавні філософи попереджували, що трьох речей потрібно уникати в житті: ненависті, заздрості та зневаги. Беручи за основу ці слова визначимо основні ідеї, якими потрібно керуватися педагогам у процесі формування толерантності у підлітків:

- згідно із загальним положенням про права людини, які були викладені в Декларації ООН з прав людини, та загальним положенням про права дитини, викладеним у конвенції прав дитини, вважаємо за необхідне створення системи соціальних та педагогічних умов, які сприяють формуванню толерантних переконань, поглядів та навичок толерантної поведінки в мікросередовищі — сім'ї, в навчальних закладах, за участі всіх зацікавлених осіб (батьків, педагогів, політиків, працівників соціальної сфери) [4];

- освітня стратегія повинна упроваджувати демократичний підхід до етнічних питань та запобігати будь-яким проявам расизму, шовінізму та екстремізму;

- освітня стратегія повинна реалізовувати ідею прищеплення дітям, юним громадянам багатонаціональної держави, відкритого та поважного ставлення до інших людей та їхніх культур;

- створення сприятливого мікроклімату культурного, міжетнічного взаєморозуміння, в якому кожна дитина, незалежно від етнічної належності, відчуває себе комфортно, захищеною та здатна до відкритої взаємодії зі світом.

Необхідно прищеплювати підростаючим поколінням почуття відвертості, альтруїзму, поваги до інших, навчити молодь викривати джерела ворожості, відчуження та ненависті. Значна роль у цьому виховному процесі відведена учителям [5].

Для того, щоб педагоги могли реалізувати вищезазначені ідеї освітянської стратегії при формуванні толерантності, потрібно дотримуватися наступних загальнопедагогічних принципів виховання:

- *принцип* цілеспрямованості. Виховання толерантності вимагає чіткого осмислення педагогічного впливу, чітко визначеної педагогом мети. Але формування такої якості, основою якої є активна соціальна позиція та психологічна готовність, можливе лише за наявності та осмислення підлітком того, навіщо саме йому необхідна ця якість (особиста мета), та осмислення значущості для суспільства (соціальна мета). Єдність цілей педагога та дитини є одним із

факторів успішності виховання толерантності. При цьому педагог має реалізовувати персоніфіковану мету розвитку конкретної дитини.

Цей принцип може реалізовуватися за наступними правилами: розвиток інтересу до проблеми толерантності; розвиток мотивації до самовдосконалення та формування в себе толерантності; чітке визначення кінцевого результату виховного впливу; визначення цілей, з огляду на інтереси, потреби та особливості підлітків;

– принцип урахування індивідуальних та статтевовікових особливостей.

Виховання будь-якої моральної якості, зокрема толерантності, залежить від індивідуальних особливостей вихованця: моральних устоїв, які вже склалися, етнічних установок, розвитку інтелектуальної та емоційно-вольової сфери, рівня розвитку психічних процесів, особистого досвіду, взаємовідносин, присутність та розвиток природних та духовних здібностей та ін. При формуванні толерантності слід враховувати розбіжності в рисах особистості та соціальній поведінці. До таких розбіжностей належать: форми прояву агресивності (хлопчики фізично агресивніші за дівчат, які проявляють агресію в іншій формі, намагаються зіпсувати відносини інших дітей з однолітками), ступінь емоційної чуттєвості, схильність до впливу інших дітей та переконанню себе іншими (дівчата до цього більш схильні). При цьому слід пам'ятати про віковий розвиток моральних якостей та враховувати його при вихованні толерантності. У дошкільний період: формувати толерантність як одну з основ особистості дитини, пояснювати значення позитивного спілкування, співробітництва, толерантних міжособистісних відносин. У молодшому шкільному віці: продовження розвитку морального світогляду, трансформування толерантності в один з моральних законів особистості. У підлітковий період: проявляється негативізм та критицизм по відношенню до оточуючих, конфліктність, заперечення виховного впливу та моралі, тому слід допомогти підлітку зрозуміти та прийняти свій внутрішній світ, розвинути толерантність як засіб запобігання протиставленню соціальному світу. В юнацький період духовність та мораль сформовані, людина намагається робити добро, тому, виникає потреба до толерантної взаємодії з соціумом.

При реалізації цього принципу слід дотримуватися таких рекомендацій: вивчити особистість вихованця; визначити методи, прийоми та форми виховання толерантності за статевими та віковими особливостями, поєднуючи їх із самовихованням; звести до мінімуму прояви агресії, зняти напруження в групі підлітків, навчати способам саморегуляції, розвивати вольову сферу, актуалізувати бажання спілкуватися з людьми та виховувати миролюбність, позитивне ставлення до людей, показувати межі толерантності; включати ідеї толерантності в гру, продуктивні види діяльності, в читання та реальне життя;

– *принцип культуровідповідності*. У процесі виховання толерантності необхідно враховувати культурне та етнічне середовище виховання дитини. Цей принцип реалізовується в інтеграції виховання в культуру народу, сім'ї, миру. Виховання толерантності безпосередньо пов'язане з формуванням у дитини вміння будувати своє життя відповідно до правил, звичаїв та традицій свого народу, світової культури в цілому, не втрачаючи при цьому своєї індивідуальності. Цей принцип вимагає наявності попереднього позитивного досвіду взаємодії дитини зі світом; урахувати культурний рівень мікросередовища дитини (клас, сім'ю, друзів); віддавати перевагу національній культурі та етнопедагогіці; використовувати потенціал культур світу;

– *принцип зв'язку виховання толерантності з життям*. Виховання толерантності залежить від того, наскільки підліток розуміє вагомість цієї категорії та зв'язок з життям, бачить її результати та наслідки інтолерантності в світі. При цьому необхідно орієнтуватися не лише на ситуації в суспільстві, але й на життєві ситуації, пов'язані з толерантною (інтолерантною) взаємодією в спілкуванні підлітка з близькими, друзями, педагогами. Принцип полягає в єдності соціально організованого виховного процесу та реального життєвого досвіду, відсутності розбіжностей слова з ділом.

Реалізація цього принципу відбувається за такими правилами: підготовка вихованців до реальних взаємовідношень з оточуючим середовищем; демонстрація наслідків толерантності та

інтолерантності; відповідальність за свою поведінку (толерантну та інтолерантну);

– *принцип шанобливого ставлення до особистості*. Незалежно від позиції підлітка, його світогляду, шанобливе ставлення до нього є необхідним принципом виховного процесу. У формуванні толерантності цей принцип має подвійну значущість. Поважаючи та приймаючи (не обов'язково погоджуючись) позицію та димку дитини, але за необхідністю корегуючи їх, ми показуємо їй приклад толерантного ставлення до людини з іншими поглядами на світ. Педагог має організовувати спілкування з позиції педагогічного такту, дружелюбності, орієнтуватись на гуманні відносини за будь-яких обставин;

– *принцип базування на позитивному в дитині*. Виховуючи цю моральну якість, ми повинні підтримувати розвиток, бачити в підліткові особистість, що соморозвивається, яка готова до змін та самореалізації. При цьому основою успішності процесу виховання толерантності у підлітків є актуалізація позитивних рис, позитивного соціального досвіду, розвинутих умінь взаємодії з людьми. Реалізуючи цей принцип педагогу потрібно виявляти, підтримувати та розвивати у вихованців установку на толерантність, створювати ситуації успіху.

Отже, загальнопедагогічні принципи толерантності потребують реалізації у навчальних закладах і саме в умовах навчально-виховного процесу. Потрібно не лише познайомити підлітків з новим стилем життя, а й сформувати неконфронтаційну свідомість, гуманне ставлення до людей, у тому числі до себе, вміння ненасильницькими шляхами розв'язувати міжособистісні і внутрішньо-особистісні конфлікти, розвивати здатність до прийняття і розуміння іншої людини, виробити в них поведінку, яку визначає діалог, терпимість до думки опонента, прагнення зрозуміти його [2, с. 90].

З огляду на вищезазначене, зауважимо, що потребує зміни й зміст навчання. Він має відображати все багатство раціональних знань людства. Сучасній школі вкрай необхідні методичні розробки щодо формування міжособистісної толерантності підлітків, які б мали на меті ознайомити старшокласників з поняттями «толерантність» та «толерантна особистість», критеріями і соціальними виявленнями толерантності, показати значення толерантної поведінки у взаємодії з людьми, а також у різних життєвих сферах, зробити поняття «толерантність» зрозумілим і близьким. Підкреслимо, що формування толерантності не обмежується лише засвоєнням цього поняття. Важливою також є проблема існування «меж» толерантності. У світі є групи людей, які, з одного боку відображають розмаїття життя, але, з іншого боку, часто сприймаються більшістю як антисоціальні явища. Злочинці, наркомани — всі ці люди є «іншими» в нашому суспільстві. Чи повинна толерантність бути безмежною? Треба ставити перед підлітками питання, які б допомогли зрозуміти їм відмінність між толерантністю та байдужістю, конформізмом тощо [1, с. 89].

Також важливим є розвинути у підлітків усвідомлення того, що сутність багатьох конфліктів має суб'єктивний характер. Останні найчастіше виникають не через несумісні цілі чи інтереси, а з почуття ворожості до іншого через нерозуміння свого партнера. Доцільно продемонструвати підліткам способи розв'язання конфліктних ситуацій за наявності протилежних інтересів, показати можливості співробітництва у розв'язанні проблем на основі довіри і взаєморозуміння, що дозволяє правильно обговорити свої почуття. Для цього необхідно підбирати ситуації, які відповідають життєвому досвіду підлітків та викликають зацікавленість [3].

Беручи до уваги ідеї та принципи толерантності, можемо зробити **висновок** про те, що необхідно не лише навчити підлітків толерантної поведінки та виробити у них загальну настанову на прийняття іншого, а й сформувати таку якість особистості, як активна толерантність — активна моральна позиція та психологічна готовність до терпіння в ім'я взаєморозуміння між людьми.

Література:

1. Бондырева С.К. Толерантность. Введение в проблему / Бондырева С.К., Колесов Д.В. — Москва-Воронеж, 2003. — 273 с.
2. Ващенко Г.В. Основні проблеми педагогіки майбутнього / Ващенко Г.В. // Педагогіка толерантності. —

1998. — №2. — С.89.

3. Гончарук Т.І. Формування міжособистісної толерантності учнів: психологічний аспект / Гончарук Т.І. // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. — 2002. — №4. — С. 145.

4. Декларація принципів толерантності (проголошена та підписана 16 листопада 1995 року) // Віче. — 2002. — № 3. — 300с.

5. На пути к толерантному сознанию / Отв. ред. А.Г.Асмолов. — М.: Смысл, 2000.— С.11

6. Погодина А.А. Толерантность / Погодина А.А. // История. — 2002. — №11. — С.4-5.

У статті розглядається смислове навантаження поняття «толерантність»; висвітлюється зміст та характеристика загальнопедагогічних принципів виховання (принцип цілеспрямованості, принцип врахування індивідуальних та статтевовікових особливостей, принцип культуровідповідності, принцип зв'язку виховання толерантності з життям, принцип шанобливого ставлення до особистості та принцип базування на позитивне в дитині), а також методи їх реалізації при формуванні толерантності у підлітків.

Зроблено висновок про те, що необхідно не лише навчити підлітків толерантній поведінці, а й сформувати у них таку якість особистості, як активна толерантність.

Ключові слова: виховання, толерантність, принципи, особистість, підліток.

В статье рассматривается смысловая нагрузка понятия «толерантность»; раскрывается содержание и характеристика общепедагогических принципов воспитания (принцип целенаправленности, принцип учета индивидуальных и возрастных особенностей, принцип связи воспитания толерантности с жизнью, принцип уважительного отношения к личности и принцип базирования на положительное в ребенке), а так же методы их реализации при формировании толерантности у подростков.

Сделан вывод о том, что необходимо не только научить подростков толерантному поведению, а и сформировать у него такое качество личности, как активная толерантность.

Ключевые слова: воспитание, толерантность, принципы, личность, подросток.

The meaning of the notion of «tolerance» is determined in the article. The analysis of psychological and pedagogical research literature makes it possible to define the concept of tolerance as the ability of the individual to tolerate other people's thoughts, ideas, beliefs and etc.

The content and characteristics of general pedagogical principles of tolerance and the methods of their realization are considered. We work out the following main principles: purposefulness; consideration of individual age and gender characteristics; connection tolerance with life; basing on the positive in teenagers; respect to the personality.

In conclusion we stated that taking into account the ideas and principles of tolerance, it is necessary not only to bring up tolerant behavior in teenagers and form such a person quality, as an active tolerance active moral position and psychological readiness for tolerance.

Keywords: bringing up, tolerance, principles, person, teenager.